

■ بررسی مؤلفه‌های معیارهای ارزیابی عکس‌های تاریخی ایران جهت ثبت در برنامه حافظه جهانی یونسکو

شهلا کریمی | منصور تاجداران | سعید رضائی شریف آبادی

■ چکیده

هدف: پژوهش حاضر قصد دارد با بررسی معیارهای ارزیابی میراث مستند در برنامه حافظه جهانی، به شناسایی مؤلفه‌های این معیارها در دسته میراث مستند عکس‌های تاریخی ایران (عصر قاجار) بپردازد.

روش: این پژوهش به روش سندپژوهی، مصاحبه، و با کمک فن دلفی انجام شده است. جامعه پژوهش، مؤلفه‌های معیارهای ارزیابی دسته انتخاب شده می‌باشد که توسط ۱۰ نفر از متخصصان پاسخ داده شده است.

یافته‌های پژوهش: نتایج این پژوهش در دو بخش معیارهای مطلق و نسبی حاصل شد. بررسی‌های این پژوهش نشان می‌دهد که مهم‌ترین توجه در انتخاب آثار مستند عکس‌های تاریخی، معیارهای مطلق است؛ و در زیرمجموعه معیارهای مطلق، معیار اصالت ۱۸ مؤلفه؛ و برای معیار اهمیت جهانی، منحصر به فرد بودن و غیرقابل جایگزین بودن، ۵ مؤلفه حاصل و تأیید شد؛ و در نهایت، ۵۰ مؤلفه به منظور ارائه دستورالعمل پیشنهادی جهت انتخاب عکس‌های تاریخی ایران (دوره قاجار) به دست آمد.

کلیدواژه‌ها

میراث مستند/حافظه جهانی/برنامه حافظه جهانی/عکس‌های تاریخی ایران (دوره قاجار)/معیارهای ارزیابی میراث مستند.

مطالعات آرشویی

فصلنامه گنجینه اسناد: سال بیستم و سوم، دفتر سوم، (پائیز ۱۳۹۲)، ۱۴۷-۱۳۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۱/۱۲/۹ ■ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۲/۶/۱۰

بررسی مؤلفه‌های معیارهای ارزیابی عکس‌های تاریخی ایران جهت ثبت در برنامه حافظه جهانی یونسکو

شهلا کریمی^۱ | منصور تاجداران^۲ | سعید رضائی شریف آبادی^۳

مقدمه

برنامه حافظه جهانی، در سال ۱۹۹۲، یعنی بیست سال پس از تصویب و آغاز فعالیت عهدنامه حمایت از میراث فرهنگی و طبیعی جهان، از سوی یونسکو برای حفاظت، حمایت، معرفی، و انتشار میراث مستند جهانی اعلام شد. میراث مستند در این برنامه، علاوه بر دستنوشته‌ها (آثار خطی) و اسناد ارزشمند نادر که در کتابخانه‌ها و آرشیوها موجود است، و مدارک دیگری را نیز دربرمی‌گیرد، به‌ویژه مواد دیداری و شنیداری، فایل‌های رایانه‌ای، و حتی آداب و رسوم محلی و سنن شفاهی که شدیداً در معرض زوال و فراموشی هستند. ایجاد فهرست حافظه جهانی نیز در پاریس در ۱۹۹۵ مطرح شد. همچنین، تدوین فهرست میراث مستند ملی، همگام با فهرست حافظه جهانی، به‌دولت‌های عضو در سه سطح (ملی، منطقه‌ای، و بین‌المللی) دنبال می‌شود (فرزام، ۱۳۸۵، ص ۱۷۶۸). این برنامه، نظر جهانی متخصصان آرشیو، کتابداری، و موزه‌شناسی و دیگر رشته‌ها را با بهره‌گیری از دیدگاه‌های مؤسسه‌ها، انجمن‌ها، و متولیان نگهداری این آثار و حتی بخش‌های غیررسمی و سنتی گرد هم می‌آورد. نگرش برنامه حافظه جهانی این است که میراث مستند متعلق به همه است و باید آگاهی، حفاظت، و دسترسی همیشگی و همگانی به آنها وجود داشته باشد و این آثار باید برای آشنایی مردم با میراث گذشتگان به جامعه ملی و جهانی معرفی شوند. برنامه حافظه جهانی، ثبت جهانی آثار مستند کشورها را در دستور کار خود قرار داده است؛ بنابراین، هر دو سال یک‌بار، هر کشور می‌تواند دو اثر را براساس معیارهای

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد علم اطلاعات و دانش‌شناسی دانشگاه الزهراء تهران، ایران (نویسنده مسئول).
sh.x.karimi@gmail.com
۲. استادیار علم اطلاعات و دانش‌شناسی دانشگاه الزهراء تهران، ایران
tajdarmansour@yahoo.com
۳. استاد علم اطلاعات و دانش‌شناسی دانشگاه الزهراء تهران، ایران
srezaei@alzahra.ac.ir

معرفی شده از جانب این برنامه برای ثبت در فهرست حافظه جهانی به یونسکو پیشنهاد کند (کمیته برنامه حافظه جهانی یونسکو، ۲۰۱۲). برای ورود میراث مستند مورد نظر به دفتر ثبت، هر فقره با معیارهای مطرح شده^۱ ارزیابی می شود و براساس آن درخصوص ثبت آثار تصمیم گیری می شود. این معیارها در دو گروه جای دارند: الف. معیارهای مطلق، شامل اصالت (سندیت)، اهمیت جهانی، منحصر به فرد بودن و غیر قابل جایگزین بودن؛ و ب. معیارهای نسبی^۲، معیار زمان، معیار مکان، معیار افراد یا مردم، معیار موضوع و درونمایه، معیار شکل و سبک، و معیار اهمیت و ارزش های فرهنگی، معنوی و اجتماعی. این موارد نیز در نظر گرفته می شوند: کمیاب بودن، تمامیت (یکپارچگی و کامل بودن)، و تهدید و برنامه های مدیریتی. هر میراث مستندی که با معیارهای گزینش مطابقت داشته باشد و ثبت آن به تصویب کمیته مشاوره بین المللی^۳ رسیده باشد، با تأیید مدیر کل یونسکو در فهرست میراث جهانی قرار می گیرد (ادموندسان، ۲۰۰۲، صص ۲۱-۲۳؛ راهنمای ثبت حافظه جهانی، ۲۰۱۲)^۴.

عکس های تاریخی ایران

عکس از جنبه های مختلفی مورد توجه قرار می گیرد. از نظر محل نگهداری می توان به آن به عنوان شیئی موزه ای (موزه)، سندی تاریخی (آرشیو)، یا ماده ای اطلاعاتی (کتابخانه) نگاه کرد. از نظر کارکرد محتوایی نیز می توان عکس را به عنوان اثری هنری، ابزاری تبلیغاتی، وسیله خبررسانی و ارتباطی، رسانه ای آموزشی، و شاهدهی از یک واقعه تاریخی، اجتماعی، علمی، و فنی مورد توجه قرار داد. نمی توان عکسی را که کارکرد هنری دارد و حاصل آفرینش خلاق شکل ها (فرم ها)، فضاها، خطوط، و سایه روشن هاست، با عکسی دیگر که به عنوان یک سند تاریخی - اجتماعی در آرشیو نگهداری می شود یکی دانست؛ چراکه هر یک با هدفی جداگانه به وجود آمده اند. در هر دو صورت، چه به عنوان یک اثر خلاقه هنری و چه به عنوان سندی اجتماعی، عکس، ماده ای اطلاعاتی تلقی می شود؛ چون گواهی بر نگاه و حافظه آدمی درباره جهان است. عکس، باز نمایاننده واقعت و مقوله ای واقعی است که وابسته به زمان و مکان است، مثل عکس ساختمان موزه ایران باستان، عکس هایی از ویرانی های زلزله رودبار ۱۳۶۹، و پدیده ای طبیعی یا شخصیتی تاریخی. ما، با عکس، واقعیات را باز نمایی کرده و در مواقع لزوم از آن به جای وضعیت واقعی استفاده می کنیم تا در دسترس همه قرار گیرد، موضوعی برای تأمل و تفکر بشر شود، و در نهایت در چرخه تولید دانش قرار گیرد. عکس، مانند همه مواد اطلاعاتی باید حفظ و نگهداری، و در صورت لزوم مرمت شود (عمرانی، ۱۳۸۵، ص ۱۱۷۳).

1. Selection criteria for the Memory of the World Register
2. Individual criteria
3. International Advisory Committee (IAC)
4. Register companion (English, French, Chimes, Arabic and Spanish) <http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CI/CI/pdf/mow/Register%20Companion.pdf>

معیارهای انتخاب میراث مستند در برنامه حافظه جهانی

همان‌گونه که اشاره شد میراث مستند براساس معیارهای مطلق و معیارهای نسبی^۱ ارزیابی می‌شوند که آنها نیز معیارهای فرعی‌تری را شامل می‌شوند که در ادامه به توضیح آن پرداخته می‌شود.

الف. معیارهای مطلق

۱. **معیار اصالت**^۲: ابتدا اثر با این معیار سنجیده می‌شود؛ آیا این آثار مستند - چه در یک سند یا یک گروه از اسناد - همان چیزی است که به نظر می‌رسد یا ادعا می‌شود؟ آیا هویت و منشأ^۳ اثر قابل اعتماد است؟ نمونه‌های تاریخی زیادی از جعلی و تقلبی بودن آثار وجود دارند، کپی‌های تقلبی که ادعای اصل بودن دارند، فریبکاری‌های عمدی، اسناد واقعی که محتوای آنها مخدوش شده است، و مانند آن. این اسناد می‌توانند به هر شکل و فرمی باشند. این مدارک ممکن است با وجود دقت زیاد با فقره اصلی اشتباه گرفته شوند (راهنمای ثبت حافظه جهانی، ۲۰۱۲؛ ادموندسان، ۲۰۰۲، ص ۲۱).

۲. معیار اهمیت جهانی: منحصر به فرد بودن و غیر قابل جایگزین بودن^۴

پرسش اصلی این است که اثر مستند چه نفوذی^۵ داشته است؟ آن اثر چقدر از نظر جغرافیایی گسترده بوده است؟ در نظر بگیرید اگر میراث مستند از دست برود، چقدر برای ما مهم است؟ این میراث واقعاً چه تأثیری در طول تاریخ داشته است؟ آیا حاوی اطلاعاتی است که از دست دادن آنها واقعاً فکری برای حافظه جهانی است؟ در نهایت برای اطمینان از اهمیت جهانی میراث، شاخص‌های زیر درباره اثر بررسی شود:

۱. **منحصر به فرد بودن**^۶: به معنی یکی در نوع خود است^۷ - این ویژگی شبیه کمیاب بودن نیست. معمولاً به نسخه یا سندی اصل اطلاق می‌شود که ویژگی‌های تعریف شده‌ای دارد، اما با هیچ سند دیگری مشابه نیست.

۲. **غیر قابل جایگزین بودن**^۸: این شاخص، ارزش منحصر به فرد بودن را تقویت می‌کند و به این معنی است که هیچ کپی یا جانشینی نمی‌تواند همان اهمیت یا ویژگی ذاتی اصل اثر را داشته باشد (راهنمای ثبت حافظه جهانی، ۲۰۱۲).

ب. معیارهای نسبی

اهمیت جهانی آثار باید از طریق یک یا چند معیاری که در زیر آورده شده است شرح داده شود. از آنجاکه این اهمیت مقایسه‌ای است، این معیارها و ضوابط در مقایسه با اقلامی از میراث مستند که قبلاً در دفتر ثبت نوشته شده‌اند به خوبی نشان داده شوند.

۱. **معیار زمان**: قدمت مطلق، به خودی خود باعث اهمیت یک سند نمی‌شود، اما هر

1. Individual criteria
2. Authenticity
3. provenance
4. World significance; unique and irreplaceable
5. influence
6. Unique
7. One-of-a-kind
8. Rare

سندی آفریده زمان خود است. بعضی از اسناد ممکن است در نتیجه بحران، تغییرات فرهنگی یا اجتماعی مهمی باشند. یک سند ممکن است معرف یک کشف جدید یا «اولین نمونه در نوع خود» باشد (ادموندسان، ۲۰۰۲، ص ۲۲).

۲. معیار مکان: میراث مستند می تواند به دلیل ارزش فرهنگی و تاریخی برای یک مکان خاص یا منطقه قابل اهمیت باشد. «محل» مهم است، به این دلیل که با رویدادهای تاریخی ارتباط دارد: آیا محل تحت تأثیر ماهیت این حوادث قرار گرفته است؟ آیا زادگاه جنبش های سیاسی، اجتماعی یا مذهبی تحت تأثیر تاریخ بعد از خود بوده است؟ آیا محیط خود را تحت تأثیر قرار می دهد و این جنبش ها را توسعه داده است؟ چگونه اسناد شواهدی از آنها فراهم می کند؟ (راهنمای ثبت حافظه جهانی، ۲۰۱۲).

۳. معیار مردم: سند ارتباط ذاتی با زندگی و شغل یک فرد یا افراد یا گروه های فرهنگی دارد یا تأثیر عمده تر و وسیع تری دارد و می تواند در هر زمینه ای باشد: فرهنگ، موسیقی، هنر، علوم، مذهب، ورزش، و جز آن؛ و در سطح وسیع تر، آیا سند جنبش های گسترده تر اجتماعی یا سیاسی را به تصویر می کشد؟ (راهنمای ثبت حافظه جهانی، ۲۰۱۲).

۴. معیار موضوع و دروهایه: موضوع سند ممکن است معرف توسعه های فکری یا تاریخی خاص در هنر، ورزش، ایدئولوژی، سیاست، علوم انسانی، اجتماعی یا طبیعی باشد.

۵. معیار شکل و سبک: اثر ممکن است ارزش زبان شناسی، سبک شناسی یا زیبایی شناسی برجسته ای داشته باشد، ممکن است یک نمونه یا یک مثال کلیدی از یک نوع نمایش، آداب و رسوم یا رسانه، یا یک چارچوب یا حامل ناپدید شده یا در حال ناپدید شدن باشد (راهنمای ثبت حافظه جهانی، ۲۰۱۲؛ ادموندسان، ۲۰۰۲، ص ۲۲).

۶. معیار اهمیت و ارزش فرهنگی، معنوی و اجتماعی: این مفهوم راهی است برای بیان اهمیت یک سند یا مجموعه ای از اسناد از لحاظ ارزش های معنوی، و این امکان را می دهد تا یک جامعه، وابستگی عاطفی خود را به سند یا اسنادش نشان دهد یا راهی است که به هویت آن جامعه و انسجام اجتماعی زمان حاضر کمک می کند. استفاده از این معیار باید منعکس کننده اهمیت زندگی باشد؛ به عبارتی، میراث مستند باید احساس عاطفی مردمی را در خود جای دهد که امروز زندگی می کنند (راهنمای ثبت حافظه جهانی، ۲۰۱۲).

روش پژوهش

در این پژوهش برای دستیابی به مؤلفه های معیارهای ارزیابی عکس های تاریخی ایران از روش سند پژوهی، مصاحبه و فن دلفی طی دو دور استفاده شد. دلفی، نام روشی در

1. place
2. people
3. Subject and them
4. Form and style
5. Social/spiritual/
community significance

تحقیق علمی است که نخستین بار در اواخر ۱۹۵۰ توسط کمپانی رند برای بررسی علمی نظر کارشناسان در پروژه دفاعی ارتش طراحی و توسعه یافت، اما به دلایل امنیتی تا ۱۲ سال بعد منتشر نشد. در مجموع، دلفی، از نیمه دهه ۱۹۶۰، به عنوان روش علمی مهمی شناخته شد و اکنون برای طیف گسترده‌ای از پرسش‌های آینده محور و پیچیده، و در طیف گسترده‌ای از زمینه‌ها و رشته‌ها استفاده می‌شود. دلفی، ابتدا در ایالات متحده شکل گرفت. برخی، دلفی را فن نامیده‌اند و برخی دیگر، واژه‌های رویکرد، پیمایش، مطالعه (مطالعه دلفی)، رأی‌گیری (رأی‌گیری دلفی)، و مطالعه اجماع را برای آن به کار برده‌اند و روش دلفی را برای توصیف مطالعات دلفی صحیح‌تر می‌دانند و این تنوع واژه، تعاریف متعددی از دلفی^۱ را به دنبال داشته است (احمدی، ۱۳۸۸).

تکنیک دلفی یکی از روش‌های کسب دانش گروهی است که فرآیندی دارای ساختار برای پیش‌بینی و کمک به تصمیم‌گیری طی راندهای پیمایشی، جمع‌آوری اطلاعات و در نهایت، اجماع گروهی است. بیشتر پیمایش‌ها سعی در پاسخ به پرسش «چه هست» دارند. دلفی به پرسش «چه می‌تواند/چه باید باشد» پاسخ می‌دهد. روش دلفی از طریق جمع‌آوری نظر کارشناسان و متخصصان و با استفاده از پرسشنامه و ارسال چندمرتب‌ای آن انجام می‌پذیرد. ایده اصلی در طراحی فرآیند روش دلفی این است که پاسخ‌دهندگان بتوانند بدون آنکه تحت تأثیر افراد معتبر و مشهور قرار گیرند، دیدگاه‌هایشان را بیان کنند. در این روش، با حذف تأثیر توان تأثیر افراد، همه نظرها و عقاید جمع‌آوری و پس از تحلیل به اعضای پرسش شونده برگردانده می‌شود. بدین ترتیب، گمنامی و بازخورد نظرها، تکرار سه عنصر ضروری در روش دلفی هستند (کوثری، ۱۳۹۰).

تشکیل و ترکیب پنل

روش دلفی با مشارکت افرادی انجام می‌پذیرد که در موضوع پژوهش دارای دانش و تخصص باشند. این افراد با عنوان پنل دلفی شناخته می‌شوند. گزینش اعضای واجد شرایط از مهم‌ترین مراحل این روش به حساب می‌آید، زیرا اعتبار نتایج کار بستگی به شایستگی و دانش این افراد دارد. این افراد، برخلاف آنچه در پیمایش‌های کمی معمول است، بر مبنای نمونه‌گیری احتمالی^۲ انتخاب نمی‌شوند؛ زیرا روش سازوکاری برای تصمیم‌گیری است و نیاز به متخصصان واجد شرایطی دارد که درک و دانش عمیقی از موضوع پژوهش داشته باشند. روشن است که این افراد را نمی‌توان از این طریق انتخاب کرد. معمولاً انتخاب اعضا از طریق نمونه‌گیری غیراحتمالی^۳ صورت می‌گیرد. یکی از روش‌های استفاده شده در این زمینه، نمونه‌گیری هدفدار یا قضاوتی^۴ است. این روش،

۱. برای مطالعه بیشتر نگاه کنید به مقاله
نسبیه احمدی. معرفی و نقد روش دلفی.
کتاب ماه علوم اجتماعی، شماره ۲۲،
دی ۱۳۸۸.

2. probability sampling

3. non-probability sampling

4. purposive/judgmental sampling

بر این فرض استوار است که دانش پژوهشگر درباره جامعه^۱ برای دستچین کردن اعضا قابل استفاده است. در صورتی که، پژوهشگر خود تمام افراد مناسب را برای عضویت در پنل شناسد، می تواند از روش نمونه گیری زنجیره ای^۲ نیز استفاده کند که نوعی دیگر از روش های غیر احتمالی به حساب می آید. در این روش، پژوهشگر، کار تعیین اعضا را با شناسایی فرد یا گروهی از افراد آگاه^۳، آغاز و از این طریق به دیگر افراد مناسب برای کار دست می یابد. این روش، به ویژه هنگامی به کار می رود که شناخت افراد مناسب برای پژوهشگر دشوار باشد. هر چند تعداد اعضای پانل در پژوهش های پیشین بین ۱۰ تا ۱۶۸۵ نفر متغیر بوده است، اما هنگامی که میان اعضای پنل تجانس وجود داشته باشد، حدود ۱۰-۲۰ عضو توصیه شده است (مشایخی، فرهنگی، مؤمنی، علیدوستی، ۱۳۸۴). در زمینه حجم نمونه، اکلای^۴ و پاولوسکی^۵ (۲۰۰۴)، تعداد ۱۰ تا ۲۰ نفر از متخصصان واجد شرایط را نمونه معتبری دانستند (فدائی و ناخدا، ۱۳۸۹).

در این پژوهش، اعضای پنل دلفی با نمونه گیری غیر احتمالی و ترکیبی از روش های هدفدار و زنجیره ای برگزیده شدند. بر این اساس، فهرستی از متخصصان حوزه میراث مستند برای مشارکت در این پژوهش تهیه شدند. در حین انجام کار، از هر یک از این افراد درخواست شد که افراد دیگری را معرفی کنند که بر اساس معیارهای یاد شده برای مشارکت در این پژوهش مناسب باشند. در نهایت، ۱۰ نفر از بین ۱۲ نفر صاحب نظر و متخصص تمایل خود جهت مشارکت در این پژوهش را اعلام کردند:

• اعضای کمیته ملی حافظه جهانی ایران: ۲ نفر،

• اعضای هیئت علمی: ۴ نفر، و

• کارشناس عکاسی و متخصص عکس های تاریخی: ۴ نفر.

ساخت سیاهه دلفی

گردآوری داده ها در این پژوهش، با استفاده از سیاهه واریسی صورت گرفته است. برای تدوین سیاهه واریسی، با توجه به اهداف پژوهش، سند پژوهی و بررسی متون مرتبط با موضوع و مصاحبه مورد توجه بوده است. پس از مطالعات انجام شده، تعداد ۵۰ مؤلفه برای عکس های تاریخی به دست آمد. بدین ترتیب، دو جزء اصلی سیاهه عبارت بود از مؤلفه های معیارهای مطلق عکس های تاریخی و مؤلفه های معیارهای نسبی عکس های تاریخی.

در این پژوهش ارزش عددی اختصاص یافته برای هر ناحیه، از ۱ تا ۵ در نظر گرفته شد که به ترتیب از کمترین تا بیشترین ارزش را نشان می دهد. بنابراین، در هر دو سیاهه،

1. population
2. chain-referral/snowball sampling
3. informant
4. Okoli
5. Pawlowski

برای هر معیار پس از دریافت نتایج ارزش‌گذاری، با در نظر گرفتن میانگین عددی ۳ برای هر ناحیه و تعیین رتبه‌بندی اهمیت این مؤلفه‌ها، نتیجه مطلوب در هر ناحیه با انجام دو دور دلفی حاصل گردید.

پرسش‌های پژوهش

۱. مهم‌ترین مؤلفه‌های معیارهای مطلق انتخاب برای ثبت آثار ایرانی در برنامه حافظه جهانی چیست؟
 - ۱-۱. مهم‌ترین مؤلفه‌های معیار اصالت آثار ایرانی عکس‌های تاریخی برای ثبت در برنامه حافظه جهانی چیست؟
 - ۱-۲. مهم‌ترین مؤلفه‌های معیار جهانی، منحصر به فرد بودن و غیرقابل جایگزین بودن آثار ایرانی عکس‌های تاریخی، برای ثبت در برنامه حافظه جهانی چیست؟
 ۲. مهم‌ترین مؤلفه‌های معیارهای نسبی برای ثبت آثار ایرانی در برنامه حافظه جهانی چیست؟
 - ۱-۲. مهم‌ترین مؤلفه‌های معیار زمان آثار ایرانی عکس‌های تاریخی برای ثبت در برنامه حافظه جهانی چیست؟
 - ۲-۲. مهم‌ترین مؤلفه‌های معیار مکان آثار ایرانی عکس‌های تاریخی برای ثبت در برنامه حافظه جهانی چیست؟
 - ۳-۲. مهم‌ترین مؤلفه‌های معیار مردم آثار ایرانی عکس‌های تاریخی برای ثبت در برنامه حافظه جهانی چیست؟
 - ۴-۲. مهم‌ترین مؤلفه‌های معیار موضوع و درونمایه آثار ایرانی عکس‌های تاریخی برای ثبت در برنامه حافظه جهانی چیست؟
 - ۵-۲. مهم‌ترین مؤلفه‌های معیار شکل و سبک آثار ایرانی عکس‌های تاریخی برای ثبت در برنامه حافظه جهانی چیست؟
 - ۶-۲. مهم‌ترین مؤلفه‌های معیار اهمیت و ارزش‌های فرهنگی، معنوی و اجتماعی آثار ایرانی عکس‌های تاریخی برای ثبت در برنامه حافظه جهانی چیست؟

یافته‌ها

در بخش معیارهای مطلق، تمامی مؤلفه‌های معیار اصالت، میانگین مورد نظر را کسب کردند و ۱۸ مؤلفه جهت تشخیص این معیار ارائه شد. در مقابل، هر مؤلفه از گزینه‌های بسیار زیاد تا بسیار کم استفاده شد و بالاترین میانگین به‌دست آمده در دور نخست ۴/۸

می باشد که دو مؤلفه نخست آن را به دست آوردند؛ و کمترین میانگین $3/3$ می باشد. سپس، سیاهه رتبه بندی شده برای دور دوم دلفی، به اعضای شرکت کننده داده شد و در دور دوم نیز با ارائه همان ۱۸ مؤلفه، بالاترین میانگین، $4/9$ ، تنها برای یک مؤلفه و کمترین میانگین، $3/6$ ، برای سه مؤلفه حاصل شد (جدول ۱).

معیار اصالت
قدمت (تاریخ دقیق عکس، قدمت کاغذ، محل نگهداری)
نام عکاس
اطلاعات و توضیحات درج شده روی شیشه ها و عکس ها
شناسایی صاحب عکس
سوزه و مکان
فناوری و شیوه تولید عکس ها (داگرنوتیپ، تالبوتیپ، و مانند آن)
نوع لایه ژلاتینی در شیشه
شرح و عنوان عکس ها
علائم جانبی: یک نشان، یک پرچم، یقه بسته یا کراوات، لباس افراد حاضر، وضعیت ساختمان، وجود یک وضعیت مانند نظامیان و مانند آن
سجع مهر و نوشته مقوای مخصوص عکاسان؛ نقوش و آرم سلطنتی یا جمهوری کشورها
خطشناسی (خطوط نوشته شده در حاشیه و پشت عکس)
نوع کاغذ در عکس های چاپ شده
تشخیص نوع چاپ با تست های آزمایشگاهی
تعیین دوره زمانی از طریق تست های آزمایشگاهی
ابعاد شیشه ها
ابعاد کاغذها
ترتیبات دور عکس ها و قابها
مخدوش نبودن عکس (خط خطی بودن، پاره بودن بخشی از عکس، سیاه بودن، تراشیدگی با تیغ)

جدول ۱

رتبه بندی مؤلفه های معیار اصالت

در بخش معیارهای مطلق، تمامی مؤلفه های معیار اهمیت جهانی و منحصر به فرد بودن و غیر قابل جایگزین بودن، میانگین مورد نظر را کسب کردند و ۵ مؤلفه جهت تشخیص این معیار ارائه شد. بالاترین میانگین به دست آمده در دور نخست $4/7$ می باشد که یک مؤلفه آن را به دست آورد و کمترین میانگین $3/3$ می باشد. سپس، سیاهه رتبه بندی شده

برای دور دوم دلفی به‌عضای شرکت کننده داده شد و در دور دوم نیز با ارائه همان ۵ مؤلفه، بالاترین میانگین، $\frac{6}{9}$ ، تنها برای یک مؤلفه و کمترین میانگین، $\frac{3}{6}$ ، برای سه مؤلفه حاصل شد (جدول ۲).

جدول ۲

رتبه‌بندی مؤلفه‌های معیار اصالت

معیار اهمیت جهانی، منحصر به فرد بودن و غیرقابل جایگزین بودن
جزء منابع گویا و مهم شناخت و معرفی میراث‌های فرهنگی کشور
کم رقیب بودن عکس‌های تاریخی ایران (از جهت قدمت در دنیا)
به‌عنوان یک اثر تاریخی و سند شناسنامه‌ای (مستند کردن)
مطالعه تاریخ قرن ۱۹ ایران (ابعاد مختلف دوره قاجار)
نمایانگر تحولات ممالک اروپایی

در بخش معیارهای نسبی، ۶ معیار برای عکس‌های تاریخی مورد بررسی قرار گرفتند و در هر معیار مؤلفه‌های مورد نظر به‌همین ترتیب و با به‌دست آوردن میانگین مورد نظر در دو دور دلفی به‌دست آمد. معیارهای نسبی هر معیار در جدول ۳ آمده است.

جدول ۳

رتبه‌بندی مؤلفه‌های معیار زمان

معیار زمان
مستند کردن تاریخ معاصر ایران: شناخت قسمتی از وقایع یک زمان خاص و ثبت وقایع و حقایق مهم کشور و جز آن
مردم‌شناسی دوره قاجار: طبقات مختلف اجتماعی، رجال‌شناسی و مانند آن
تحول و سیر تکاملی عکاسی (تکنیک عکاسی)

بالاترین میانگین به‌دست آمده، مربوط به مؤلفه «مستند کردن تاریخ معاصر ایران» می‌باشد که برابر با عدد ۵ است که از بین ۳ مؤلفه، تنها این مؤلفه عدد ۵ را به‌خود اختصاص داده است.

جدول ۴

رتبه‌بندی مؤلفه‌های معیار مکان

معیار مکان
افزایش توانایی تحقیق در معماری شهرها و روستاها، مناظر شهر؛ ابنیه تاریخی و عبارات سلطنتی
کسب اطلاعات جغرافیایی، تاریخی و اقلیمی، بوم‌شناسی و مردم‌شناسی، و ارائه نخستین گزارش تصویری از مناظر و نواحی مختلف ایران
تأثیرات فرهنگی و اجتماعی مانند مقوله تجدد و مدرنیته شدن در ایران

بالاترین میانگین به‌دست آمده، مربوط به مؤلفه «افزایش توانایی تحقیق در معماری

شهرها و روستاها، مناظر شهر؛ ابنیه تاریخی و عمارات سلطنتی» می باشد که برابر با عدد ۴/۸ است که از بین ۳ مؤلفه، تنها این مؤلفه عدد ۴/۸ را به خود اختصاص داده است.

معیار مردم
شناخت مشاغل
شناسایی و معرفی چهره‌های داخلی تأثیرگذار در حوزه‌های مختلف تاریخ، سیاست و شخصیت‌های بین‌المللی، سلاطین، خانواده‌ها و شخصیت‌های برجسته
زندگی روزمره مردم در بطن فرهنگ و چارچوب شرایط اقلیمی و جغرافیایی خاص
تفکر و نگرش‌های نوین مردم در فرم‌های فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و حتی اقتصادی و انعکاس حرکت‌های بزرگ مردمی در این بخش‌ها

جدول ۵

رتبه‌بندی مؤلفه‌های معیار مردم

بالاترین میانگین به دست آمده، مربوط به مؤلفه «شناخت مشاغل» می باشد که برابر با عدد ۵ است که از بین ۴ مؤلفه، تنها این مؤلفه عدد ۵ را به خود اختصاص داده است.

معیار موضوع و درونمایه
عکاسی از چهره‌ها: پرتره، زنان، دربار، رجال
موضوع‌های اجتماعی و فرهنگی: زمینه‌های مردم‌شناسی، جامعه‌شناسی، لباس‌شناسی، سنت و تجدد، اقلیت‌های مذهبی، سیر تکاملی آموزش و پرورش در ایران، هنرها و هنرمندان و مانند آن
عکس‌های سیاسی: صحنه‌های نبرد انقلابیون، عکس زندانیان و محکومان به مرگ، مراسم مختلف؛ ارتش؛ قانون و اعمال آن؛ مجلس شورای ملی، جلسات مجلس، عکس‌های هیئت مدیره‌های ادوار مختلف مجلس - عکس‌هایی از نحوه اعمال و اجرای قانون و مانند آن
رویدادهای تاریخی
کاربرد عکس به عنوان گزارش تصویری توسط حاکمان ولایات و شهرهای بزرگ و ارسال به دربار
عکس‌های اقتصادی: مشاغل و جاذبه‌های جهانگردی ایران؛ صنایع دستی و حرفه‌های بومی
مناظر طبیعی، بناهای تاریخی و آثار برجای مانده از تمدن‌های کهن ایرانی؛ مناظر شهر، عمارات سلطنتی و خانه‌های اعیان

جدول ۶

رتبه‌بندی مؤلفه‌های معیار موضوع و درونمایه

بالاترین میانگین به دست آمده، مربوط به مؤلفه «عکاسی از چهره‌ها: پرتره، زنان، دربار، و رجال» می باشد که برابر با عدد ۵ است که از بین ۷ مؤلفه، تنها این مؤلفه عدد ۵ را به خود اختصاص داده است.

معیار شکل و سبک

عکس‌های تک چهره همزمان با سوژه، عناصر و اشیای دیگر؛ متفاوت بودن اشیا در نتیجه موقعیت اجتماعی سوژه در تصویر
صحنه‌آرایی یا پرده‌های نقاشی شده جهت فضای پشت سوژه، دورنمایی از طبیعت یا تصویری از گلخانه و غالباً به شیوه فرنگی و...؛ زمینه سفید و مانند آن
شیوه نورپردازی ساده و عدم پیچیدگی در عکس‌های تک چهره (پرتره)، تراکم سایه و روشن در عکس؛ فاصله سوژه و مانند آن
تزیینات خاص و نقش و نگارهای زیبا و بدیع و گوناگون آلبوم‌ها
قابلیت‌ها و امکانات تکنیکی؛ روتوش (پردازش)، نگاتیو، محو‌مایی کردن عکس، رنگ آمیزی عکس‌ها به روش دستی و ترکیب چند نگاتیو و تصویر در یک عکس و مانند آن
روش‌های تزیین و زیباسازی و ارائه عکس: کاش، داگرداتور، وینیت
جلد آلبوم‌های تهیه شده در ایران

جدول ۷

رتبه‌بندی مؤلفه‌های معیار شکل و سبک

بالاترین میانگین به دست آمده، مربوط به مؤلفه «عکس‌های تک چهره همزمان با سوژه، عناصر و اشیای دیگر و متفاوت بودن اشیا در نتیجه موقعیت اجتماعی سوژه در تصویر؛ نحوه ترکیب بندی سوژه‌ها» می‌باشد که برابر با عدد $\frac{4}{7}$ است که از بین ۷ مؤلفه، تنها این مؤلفه عدد $\frac{7}{4}$ را به خود اختصاص داده است

معیار اهمیت و ارزش فرهنگی، معنوی، اجتماعی

عکس منبعی گویا و خاموش جهت نشان دادن مشخصه‌های اجتماع، سنن، عادات، مراسم، رویدادها، افراد، و شخصیت‌های عادی و سرشناس جامعه در یک زمان خاص و ایجاد اشتراکات حسی و قومی یک ملت
شناخت و درک فرهنگ پیشینیان
انتقال اطلاعات مستند رویدادها و وقایع تاریخی یک ملت

جدول ۸

معیار اهمیت و ارزش‌های فرهنگی، معنوی، اجتماعی

این مؤلفه‌ها به ترتیب میانگین به دست آمده رتبه‌بندی شده‌اند. در این معیار ۲ مؤلفه نخست از ۳ مؤلفه، میانگین ۵ را به خود اختصاص داده‌اند. تمامی مؤلفه‌های عکس‌های تاریخی (۵۰ مؤلفه به دست آمده) طی دو دور دلفی به نتیجه مطلوب رسیدند که در این میان ۵ مؤلفه، میانگین عددی ۵ را کسب کردند. نتیجه مطلوب در اینجا میانگین بالاتر از ۳ در نظر گرفته شده بود و تمامی ۵۰ مؤلفه، با در نظر گرفتن این میانگین، با نظر متخصصان دارای اهمیت تشخیص داده شدند.

نتیجه‌گیری و تحلیلی بر مؤلفه‌های به‌دست آمده^۱

هر اثر، بعد از ویژگی اصالت، باید بیشترین تأثیر و اهمیت را در بین مردم (داخل مرزها و خارج از مرزها) داشته باشد و این اهمیت با دو معیار دیگر، منحصر به فرد بودن و غیرقابل جایگزین بودن تحکیم می‌شود.

عکس‌های تاریخی و تصاویر مستند، در مجامع معتبر تحقیقاتی جهان، به‌عنوان یکی از ارزنده‌ترین مدارک مسلم و موثق در حوزه تحقیقات تاریخی، مردم‌شناسی، جامعه‌شناسی و رشته‌های گوناگون هنر جایگاهی شایسته باز کرده است؛ لذا یکی از ضروریات برای شناخت و معرفی گذشته فرهنگی کشور در ابعاد مختلف تاریخی، اجتماعی، مردم‌شناسی و فرهنگ عامه و بسیاری از زمینه‌های پژوهشی دیگر است (تأثیر ملی).

از بعد دیگر، ایران، به‌عنوان کشوری پیشرو در استفاده از این هنر شناخته شده است (شروع این هنر در ایران سه سال بعد از اختراع عکاسی در دنیا اتفاق افتاد، درحالی‌که همان زمان بسیاری از کشورهای اروپایی و آسیایی توجهی به این هنر نداشتند و از این جهت ایران مقام دوم را به‌خود اختصاص داده است) و [مجموعه‌های ایرانی] دارای تصاویری است که از لحاظ قدمت و استفاده از این هنر در بخش‌های مختلف جامعه و ثبت بیش از یک قرن حوادث و درک ثبت ارزش آنها با کمک این فن، می‌تواند بیانگر سهم واقعی ایرانیان در پیشرفت عکاسی و کاربردهای گوناگون آن در سیر تاریخ هنر جهان باشد (تأثیر جهانی). در سالیان اخیر، تلاش‌هایی جهت مطرح کردن این تأثیر و نشان دادن ویژگی‌های عکس‌های تاریخی ایران صورت گرفته است. محمد حسن سمسار معتقد است:

«از آنجاکه عکس تکثیر می‌شده نمی‌توان کلمه منحصر به فرد بودن را برای آن به‌کار برد؛ بنابراین، به‌علت اینکه قابل تکرار است باید گفت کمیاب بودن؛ چون ممکن است کلکسیون بیابید که نمونه آن کار را داشته باشد و نمی‌توان اطمینان یافت که عکس منحصر به فرد است و خیلی نادر است که این عبارت را برای آن به‌کار ببریم. برخلاف آثار هنری یا آثار باستانی اما در مورد عکس احتیاط لازم است منحصر به فرد بودن یا کمیاب بودن؟ در حقیقت این دو عبارت باید با یکدیگر به‌کار برده شوند. هر چند که در راهنمای برنامه حافظه جهانی مطرح شده که منحصر به فرد بودن به معنی یک نوع می‌باشد و این شبیه کمیاب بودن نیست».

در مورد عکس، واژه کم رقیب بودن را نمی‌توان به‌کار برد، زیرا عکس همیشه رقیب نقاشی است و ارتباط شدیدی بین این دو وجود دارد، با این تفاوت که عکس قدرت بیشتری برای توضیح دارد و از آنجاکه برای چاپ عکس نمی‌توانستند لیتوگرافی کنند از نقاشی برای طبع و نشر بهره برده‌اند. اما واژه کم رقیب بودن را می‌توان برای قدمت عکس‌های این دوره به‌کار برد.

۱. مطالب

در بخش عکس‌های تاریخی مؤلفه‌ای با عبارت «مستند کردن تاریخ معاصر ایران» ذکر شده است. بدیهی است که تاریخ شامل تمامی مسائل اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، مردم، جامعه، حوادث و ... می‌شود.

مردم‌شناسی در تاریخ جا نمی‌گیرد هرچند که بخشی از تاریخ است؛ بنابراین، بهتر است که این مؤلفه را از مؤلفه تاریخ تفکیک کرد. و با توجه به این مباحث مشاهده می‌کنیم که در بخش عکس‌های تاریخی تنها سه مؤلفه به دست آمده است.

پرسش دیگری که باید به آن پرداخت این است که در تعریفی که برنامه، از معیار زمان بیان می‌کند قدمت به خودی خود مهم نیست و شاید این تصور ایجاد شود که نباید زمان را به عنوان مؤلفه‌ای مجزا در نظر گرفت. در بخش اصالت می‌بینیم که قدمت جهت شناسایی نسخه خطی، نویسنده، شناسایی عکس، شخصیت‌ها، عکاس، و مانند آن عاملی مهم است؛ بنابراین، عامل زمان به طور مستقل در مبحث اصالت گنجانده شده است. در حقیقت، معیار زمان هم عامل زمان را شامل می‌شود و هم تأثیر عوامل زمانی را.

نکته‌ای که در اینجا باید به آن توجه کرد و هر سه معیار زمان، مکان، و مردم را نشان می‌دهد این است که هر دو معیار زمان و مکان در مردم‌شناسی وجود دارد. وقتی از عکس به عنوان یک شاخص مردم‌شناختی استفاده می‌کنید هم زمان و هم مکان و هم انسان و زندگی انسان را به کار گرفته‌اید. همه این معیارها پرسش‌های یکسان با عنوان‌های متفاوتی دارند؛ عنوان‌هایی که برای شناخت زمان، مکان، و مردم از آن استفاده می‌شود. تمام این مؤلفه‌ها پرسش‌هایی است که عکس به آن پاسخ می‌دهد، اما نه به همه چیز چون عکس یک سوژه است، یک مکان و زمان معین دارد و از دید یک عکاس گرفته شده، عکس از دیدگاه مردم‌شناسی، عکس از دیدگاه شهرسازی، عکس از دیدگاه معماری، و مانند آن. برداشت از آنها هم از دید هر پاسخ دهنده‌ای می‌تواند مفید باشد.

در توضیح معیار موضوع و درونمایه، جنبه‌های مختلف زندگی و حوادث در عکس‌های این دوره دیده می‌شود، اما دسته‌بندی کاملی ارائه نشده است؛ به نظر می‌رسد که می‌توان همه آنها را در ۵ مورد خاص دسته‌بندی کرد: عکس‌های اجتماعی و فرهنگی، عکس‌های اقتصادی؛ عکس‌های سیاسی، عکس‌های طبیعی؛ عکس‌های تاریخی؛ اشاره به وقایع و حوادثی که در دسته‌های دیگر قرار نمی‌گیرد؛ و دسته‌بندی جداگانه‌ای موسوم به تصاویر اشخاص.

این تقسیم‌بندی‌ها، جدا از تقسیم‌بندی امروز انواع عکاسی است که با مراجعه به یک دایره‌المعارف عکاسی نیز می‌توان به آنها دست یافت.

در توضیح معیار شکل و سبک، می‌توان گفت فن عکاسی در ایران بسیار مورد توجه بوده و خیلی سریع بین مردم عمومیت یافت؛ اما اغلب عکس‌های این دوره، عکس‌هایی به‌دور از پیچیدگی می‌باشند. با دقت و بررسی در این عکس‌ها می‌توان خلایق‌هایی از سوی عکاسان ایرانی را دید، اما این خلایق‌ها از سوی دیگر عکاسان ایرانی ادامه نیافت؛ عکس‌های آتلیه عکاسان ایرانی بسیار شبیه عکس‌های خارجی است و دلیل آن عدم سنت تصویری قوی در ذهن عکاس ایرانی است و دیگر، آموختن عکاسی از عکاسان خارجی است؛ اما روش‌های ارتقای کیفیت و زیباسازی عکس همواره مورد توجه عکاسان ایرانی بوده است؛ با مطالعه کتاب‌های برجای مانده از این دوران در این فن، نکات قابل توجهی یافت می‌شود.

مؤلفه‌هایی که در این پژوهش به‌تأیید و توافق اعضای شرکت‌کننده در پنل‌ها رسیدند، با روش سندپژوهی، مطالعه منابع، و مصاحبه به‌دست آمده‌اند. بررسی‌های انجام شده نشان می‌دهد که معیارهای انتخاب اعلام شده برای ثبت نامزدها توسط کمیته برنامه حافظه جهانی در حال حاضر تنها معیار رسمی میراث مستند بشری (میراث مکتوب) در سطح ملی، منطقه‌ای، و بین‌المللی است و برای انواع میراث مستند بشری از هر نوع (علائم یا رمزها، صداها و تصاویر، مواد متنی و مواد غیرمتنی، مواد دیداری و شنیداری، و اسناد رقمی) کاربرد دارد و این قابلیت، امکان به‌کارگیری این معیارها را برای انواع مراکز نگهدارنده این آثار فراهم می‌سازد.

پیشنهادها

می‌توان این سیاهه را به‌عنوان نوعی دستورالعمل برای انتخاب عکس‌های تاریخی شایسته ثبت پیشنهاد کرد و در تحقیقات بعدی از آن به‌عنوان نمونه‌ای برای سایر میراث مستند متناسب با بافت و ویژگی‌های علمی، فرهنگی، و تاریخی کشور استفاده و کاربردی بودن آن را بررسی کرد.

کتابنامه

- احمدی، نسیمه (۱۳۸۸ دی). معرفی و نقد روش دلفی. *کلیات علوم اجتماعی*، ۱۰۰، ۲۲-۱۰۸.
- ذکاء، یحیی (۱۳۷۶). *تاریخ عکاسی و عکاسان پیشگام در ایران*. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- عمرانی، ابراهیمی (۱۳۸۱). عکس. در *دایره‌المعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی* (ابراهیم افشار، ویراستار). تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۱۷۱-۱۱۷۶.
- فدایی، غلام رضا، ناخدا مریم (۱۳۸۹). طراحی مدل مدیریت تغییر در کتابخانه‌های دانشگاهی ایران: مطالعه

- دلفی. تحقیقات اطلاع‌رسانی و کتابخانه‌های عمومی، ۱۶(۳)، ۱۴۵-۱۶۸.
- فرزام، فریبا (۱۳۸۵). میراث فرهنگی. در *دایره‌المعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی* (ابراهیم افشار، ویراستار). تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، ج ۲، ۱۷۶۵-۱۷۶۹.
- کوثری، روح‌الله (۱۳۹۰). معرفی روش دلفی به‌عنوان تکنیکی جهت خلاقیت در تصمیم‌گیری، از: http://cio.ict.gov.ir/cio/PDF/Delphi_Kosari.pdf
- Edmondson, Ray (2002). *Memory of the world: general guidelines to safeguard documentary heritage*. Paris: UNESCO.
- Memory of the World Register Companion* (2012). UNESCO Memory of the World Program. P. 1-27. 1 August 2012. from <http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CI/CI/pdf/mow/Register%20Companion.pdf>

